

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-61>

УДК 376.616.896-053.4/6

Суховаїенко Н.А.

Консультативно-лікувальний центр патології мовлення,
Київський міський психоневрологічний диспансер № 5**ДІТИ ІЗ РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ В ІНКЛЮЗИВНІЙ ОСВІТІ**

Анотація. У статті розглядаються розлади спектру аутизму, як одна із нозологій у дітей, з якою працюють фахівці в межах інклюзивної освіти. Автором визначено, що аутизм є розладом, що зумовлює порушення соціальної взаємодії, характеризується обмеженістю інтересів та стереотипними діями. Обґрунтовано позитивний вплив включення дитини з аутизмом в інклюзивній освітній простір. Такі орієнтири, як визнання рівноцінності усіх дітей, перебудова освітнього середовища до потреб кожної дитини, подолання соціальних та психологічних бар'єрів завдяки соціальній залученості усіх дітей, позитивний чиним впливають на дітей з аутизмом, на дітей із іншими особливостями розвитку і на дітей із нормою розвитку. Визначено, що для дитини з аутизмом необхідно забезпечити умови, які б сприяли зниженню дестабілізуючих факторів – це можливо завдяки спираю на групи ресурсів, що формують соціальний досвід дитини: предметно-просторові, організаційно-сміслові, соціально-психологічні.

Ключові слова: аутизм, розлади аутистичного спектру, особливі потреби, інклюзивна освіта, інклюзивне освітнє середовище, ресурси, соціальна взаємодія.

Sukhoviienko Natalya

Consultancy and Treatment Center of Speech Disorders,
Psychoneurological Dispensary № 5**CHILDREN WITH AUTISTIC SPECTRUM DISORDERS IN INCLUSIVE EDUCATION**

Summary. The article deals with disorders of the spectrum of autism in children as one of the nosologies with which specialists work within the framework of inclusive education. The author has determined that autism is a disorder that results in violations of social interaction, limited interests and stereotyped actions. It has been determined that inclusive education for children with autistic spectrum disorders has several advantages. The definition of inclusive education and its purpose is given, based on UN documents: it consists in eliminating social exclusion as a result of various kinds of negative relationships and the lack of the necessary reaction to differences on any grounds – this is urgent for children with autism spectrum deviations. The positive influence of inclusion of a child with autism in the inclusive educational space is substantiated. Such benchmarks as recognizing the equal worth of all children, rebuilding the educational environment for the needs of each child, overcoming social and psychological barriers due to the social involvement of all children, positively affect children with autism, children with other developmental features and children with developmental rates. It has been established that the inclusion of a child with autism in the inclusive educational space brings up important social skills in it – tolerance to another, the ability to dialogue, social perception. The need to focus on the possibilities and needs of the child is singled out. It is determined that for a child with autism it is necessary to provide conditions that would contribute to reducing destabilizing factors – this is possible due to the reliance on groups of resources that shape the social experience of the child: subject-spatial, organizational-semantic, social and psychological. It is determined that in order to successfully stay in the inclusive educational space, it is necessary to determine the peculiarities of the manifestations of the child with autism and to take them into account when selecting educational tools. The author concludes that the inclusive environment, which is built with regard to the requirements and opportunities of children with autism spectrum disorders, with a reliance on resources, has a positive effect on the psychological, educational and social success of the child.

Keywords: autism, autistic spectrum disorders, special needs, inclusive education, inclusive educational environment, resources, social interaction.

Постановка проблеми. Останнім часом рівень захворюваності на аутизм зростає в усіх країнах світу. Згідно з даними ВООЗ, поширеність розладів спектру аутизму складає понад 1% від популяції, у світі нараховується приблизно 67 мільйонів хворих, при цьому досі залишаються остаточно не встановленими деякі аспекти етіології. Проте однозначно необхідним є включення дітей з розладами аутистичного спектру до освітнього та соціального життя. Таку можливість надає інклюзивна освіта, оскільки навчальне середовище в ній побудоване таким чином, щоб дати однаковий доступ до освіти усім дітям.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика інклюзивної освіти містить ряд аспектів та розглядається дослідниками різних галузей: істориками Т. Букшиною, М. Захарчук, В. Золотоверхом, А. Ільченко, С. Корневим,

Т. Єжовою; соціологами Г. Буровою, Д. Зайцевим, І. Кантеміровою, Н. Малафеевим, Л. Сокурянською, О. Фудоровою; філософами В. Андрущенко, Л. Вітгенштейном, С. Гессеном, В. Кременем, А. Лушніковим, В. Огнев'юком, Н. Софій, Н. Тарусиною; педагогами І. Андрусевою, О. Богословською, Д. Дешпелер, А. Колупаєвою, К. Косовою, Т. Лорманом, А. Сбруєвою, О. Таранченко, Д. Харві, З. Шевців; психологами С. Грабовською, Д. Єрмолаєвим, Є. Кулаковою; дефектологами та корекційними педагогами А. Анісімовою, Р. Аслаєвою, І. Константіною, Л. Коров'яковою, Н. Малофеевим, Є. Мастюковою, М. Назаровою. Міжнародний досвід є показовим у дослідженнях інклюзивної освіти. Так, історію розвитку інклюзивної освіти дослідили К. Барнз, Л. Бартон, М. Ейнскоу; загальнотеоретичні проблеми інклюзивної й інтегрованої освіти розкривають Т. Бут,

Ч. Веббер, Р. Джексон, М. Ейнскоу, М. Кінг-Сірс, Д. МакГі-Річмонд, Т. Мітчел, Д. Харві; особливості підготовки вчителів інклюзивних шкіл за кордоном висвітлили М. Ейнскоу, П. Клоу, С. Коул, Н. Уолдрон, М. Мадж. Розробці методик діагностики психічного розвитку дітей на ранніх етапах приділили увагу Л. Виготський, О. Венгер, О. Киричук, Г. Костюк, Б. Корсунська, С. Максименко, Н. Морозова, М. Ярмаченко. Вивченням проблеми залучення дітей з особливими потребами до навчання, їх супроводу, реабілітації, соціалізації займалися В. Авілов, В. Бондар, О. Євтухова, В. Зарецька, І. Іванова, Н. Козлов, А. Колупаєва, Ю. Найда, О. Савченко, О. Столяренко, Н. Судакова, О. Таранченко. Вивчення та розробка проблематики раннього втручання зацікавили вітчизняні та закордонні дослідники С. Барет, Ж. Боавіда, М. Гуральнік, Н. Доброва-Крол, А. Заплатинська, Р. Маквільям, С. Меісілс, Н. Міхановська, Т. Міщук, Т. Мур, А. Кравцова, М. Кропівницька, Г. Кукуруза, Т. Панченко, І. Пасічник, А. Серано, О. Склянська, Т. Стасенко, Д. Хекман, Д. Шонкоф. Серед досліджень проблем розвитку, навчання та соціалізації дітей з розладами аутистичного спектру слід відзначити роботи Н. Андреевої, Н. Базими, Н. Івашури, С. Коноплястої, В. Косинкіної, З. Ленів, О. Літвінової, Н. Липкої, І. Логвінової, С. Максименка, І. Марцінковського, А. Обухівської, К. Островської, Л. Рибченко, М. Рождественської, а також результати теоретичної та практичної роботи таких вчених як О. Романчук, Х. Сайко, Т. Сак, В. Синьов, Т. Скрипник, В. Тарасун, А. Чуприков, М. Шермет, Д. Шульженко, О. Шульженко та інші.

Виділення ранише не вирішених частин загальної проблеми. Актуальність соціальних проблем, пов'язаних із цим розладом, є значною не лише для України, а й для інших країн. Проте закордонний досвід має більше накопичень стосовно діагностики, соціальної допомоги, забезпечення освіти та законодавчого забезпечення дітей, які мають цей розлад. З огляду на зростаючий інтерес до розладів аутистичного спектру, попит на вивчення питань, які поки залишаються невирішеними у цьому напрямку, висвітлення даної теми є актуальним та своєчасним.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виокремлення розладів спектру аутизму як однієї із нозологій та висвітлення аспектів роботи з дітьми із аутизмом в межах інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Аутизм та розлади спектру аутизму є одними з найпоширеніших форм неповносправності та порушень розвитку у дітей – нині вони зустрічаються у однієї із 80-160 дітей [3]. Це розвиток, який обумовлює специфічну будову та функціонування головного мозку, внаслідок чого відбувається порушення соціального, мовленнєвого розвитку дитини, що обумовлює особливості її поведінки уже з раннього віку [7, с. 1]. Аутизм – розлад, що характеризується вираженим, всебічним дефіцитом соціальної взаємодії, обмеженими інтересами, стереотипними діями. «Діагноз «розлади аутистичного спектру» відноситься до групи станів, пов'язаних із розвитком нервової системи та характеризуються порушеннями в трьох сферах: соціальній взаємодії, комунікації (використання вербального і невербального мови), а також обмеженими і повторюва-

ними моделями в поведінці, інтересах і діяльності» [6, с. 31]. Враховуючи специфічність розладу, дитина матиме особливі потреби, що можна задовольнити в умовах інклюзивної освіти.

Закордонні дослідники Г. Кейлі та С. Доуру наводять таке визначення інклюзивної освіти: «...це програми спеціальної освіти, які надають послуги підтримки особам з особливими освітніми потребами для продовження освіти на усіх ступенях разом з однолітками» [12, с. 307]. В українському законодавстві зафіксовано: «інклюзивне навчання – це система освітніх послуг, що забезпечує реалізацію права на освіту осіб з особливими освітніми потребами, а також їх соціалізацію та інтеграцію в суспільство» [5]. Метою інклюзивної освіти розкрито в Керівних принципах політики в області інклюзивної освіти ООН: «Її мета полягає в ліквідації соціального відчуження, що є наслідком різного роду негативних відносин і відсутності належного реагування на відмінності за ознакою раси, економічного становища, соціального статусу, етнічного походження, мови, релігії, статі, сексуальної орієнтації й індивідуальних здібностей» [8, с. 4]. Ця освіта реалізується завдяки співробітництву й ґрунтується на важливому принципі толерантності, допомагає формувати вміння співпереживати, повагу до принципів рівності, а також підтримує незалежне життя людей з особливими потребами. Дослідник Т. Мітчел акцентує увагу на рівних можливостях усіх дітей: «Важливо, щоб середовище забезпечувало можливість усім дітям вивчати те, що їм необхідно, щоб освіта реально сприяла поліпшенню якості їх життя, щоб вони знайшли баланс між незалежністю і взаємозалежністю і були готові до повноцінної участі в житті суспільства як громадяни і носії його культури» [4, с. 13].

Інклюзія в освіті, в яку включені діти з особливостями розвитку, передбачає такі положення:

- «визнання рівноцінності для суспільства всіх дітей і педагогів;
- підвищення ступеня участі дітей у навчально-виховному процесі й позашкільних заходах та одночасне зменшення рівня ізоляції частини дітей;
- зміни в шкільній політиці, практиці та шкільній культурі з метою приведення їх у відповідність до різноманітних потреб дітей, які навчаються в цьому навчальному закладі;
- подолання бар'єрів на шляху здобуття якісної освіти та соціалізації всіх дітей, а не тільки дітей з інвалідністю та з особливими освітніми потребами;
- аналіз і вивчення спроб подолання бар'єрів і покращення доступності освітніх закладів для окремих категорій дітей, проведення реформ і змін, спрямованих на користь усіх дітей;
- переконання, що відмінності між дітьми – це ресурси, що сприяють педагогічному процесу, а не перешкоди, які необхідно долати;
- визнання прав дітей на здобуття освіти в навчальних закладах, що розташовані за місцем проживання;
- покращення ситуації в школах загалом як для учнів, так і для педагогів;
- визнання ролі шкіл не тільки в підвищенні академічних показників учнів, а й у розвитку місцевих громад;

– розвиток партнерських відносин між школами і місцевими громадами;

– визнання того, що інклюзія в освіті – це один із аспектів інклюзії в суспільстві» [1, с. 10]. Такі орієнтири позитивний чином впливають як на дітей з аутизмом, так і на дітей із іншими особливостями розвитку.

Необхідність включення дитини з аутизмом в інклюзивний освітній простір переконливо обґрунтовується. Роздумуючи над необхідністю застосування освітніх стратегій для дітей з особливими потребами, дослідник Т. Мітчел звертає увагу на різні аргументи. Необхідність освітніх стратегій автор аргументує тим, що деяким дітям дійсно необхідні такі особливі стратегії навчання – дітям з аутистичними порушеннями потрібна адаптація програми навчання з урахуванням їх «тріади порушень»: соціальної взаємодії, комунікації та поведінки [4, с. 29]. Серед переваг, які надає інклюзивна освіта дітям з особливими потребами, зокрема, з розладами спектру аутизму, можна зазначити наступні: «поліпшення когнітивного, моторного, мовного, соціального та емоційного розвитку дітей завдяки цілеспрямованому спілкуванню з однолітками; ровесники відіграють роль моделей для дітей з особливими освітніми потребами; оволодіння новими вміннями та навичками відбувається функціонально; навчання проводиться з орієнтацією на сильні якості, здібності та інтереси дітей; у дітей є можливість для налагодження дружніх стосунків зі здоровими ровесниками й участі в громадському житті» [2, с. 30]. Включення дитини з аутизмом в інклюзивний освітній простір дає можливість виховання в ній таких важливих соціальних умінь як толерантність до іншого (в межах інклюзивної освіти діти може «зустрітись» із дітьми з іншими особливостями, що формує повагу до інакшості), здатність до діалогу із іншими (у парній, командній роботі), соціальна перцепція (уміння орієнтуватися на іншого, помічати його дії, розпізнавати його емоційний стан).

На думку дослідниці Т. Скрипник, є три основні орієнтири у підготовці дитини з розладами спектру аутизму до навчального процесу: в першу чергу, успішність процесу залежить від раннього виявлення розладу, надання дитині та її родині системної допомоги, що організовує служба раннього втручання; по-друге, налагодження умов, що сприятимуть розвитку дитини в сім'ї – організація побуту, порядку життєдіяльності, способів спілкування і взаємодії батьків з дитиною – без відповідних перетворень на мікрорівні, в межах сім'ї, неможливо досягти стійких змін в розвитку дитини; по-третє, розвиненість у дитини з розладами аутистичного спектру не тільки інтелектуальних, скільки адаптивних функцій як фундаменту для формування шкільних навичок [10, с. 14–15]. Також, дослідниця стверджує, що дитині з аутизмом необхідно забезпечити умови, які б сприяли зниженню дестабілізуючих факторів; а для того щоб задовольнити його особливі потреби, слід спиратися на групи ресурсів: предметно-просторові (структура простору, де знаходиться дитина, його зонування та маркування, осмислений підбір матеріалів), організаційно-сміслові (організація навчально-виховного процесу, пра- вила, формат представлення інформації, візуаль-

на підтримка у вигляді графіків, розкладів для навчання орієнтуватися у оточуючому середовищі та регулювати свої дії, відносини) і соціально-психологічні (відносини з іншими людьми, соціальні потреби, звички) [9; 10]. Ці ресурси формують соціальний досвід дитини з аутизмом. Організоване інклюзивне освітнє середовище здатне успішно задовольнити ці потреби.

Інструменти навчання із дітьми в інклюзивному освітньому середовищі, яке адаптоване до особливих потреб дитини, мають враховувати особливості проявів дітей із аутизмом, що найбільше виражається у процесах взаємодії, емоційному та комунікативному розвитку: гіперфокус уваги (концентрація на певному фрагменті дійсності й нехтування іншими, при цьому невбачання цього фрагмента у взаємозв'язку з іншими); аутоstimуляції (стереотипне повторення певних рухів, звуків, дій, що часто виникає в моменти збудження або перевтоми дитини); тілесні блоки (локальна м'язова напруженість, яку дитина несвідомо підтримує внаслідок дисгармонійного, часто стресового стану) [11, с. 33–34].

Для успішності виконання завдань, фахівець має орієнтуватися на можливості та потреби дитини. При складанні завдань для дитини з аутизмом слід враховувати:

а) послідовність (від реалізації ситуативного наміру до виконання вправи, алгоритму вправ, алгоритму окремого заняття з фізичної культури, переслідування цілей фізичного саморозвитку);

б) для того, щоб у дитини виникла ціль (намір), вона повинна бути близькою до її потреб; слід орієнтуватися на інтереси та пристрасті дитини;

в) ціль, яку педагог ставить перед дитиною, повинна бути очевидною для неї, дитина має бачити засоби досягнення цілі, мати можливість відслідковувати наближення до цілі;

г) необхідне чітке планування і поступове формування стереотипу заняття;

д) правильно підбирати позитивне підкріплення, емоційно заохочувати дитину;

е) заняття легше проводити, коли всі його елементи пов'язані єдиними сюжетом;

ж) по можливості використовувати сюжетний коментар, що допомагає довше утримувати увагу дитини на завданні [11, с. 56].

Таким чином, в межах інклюзивної освіти дитина з розладами аутистичного спектру може отримати доступ для включення в загальноосвітній, загальносоціальний простір, набувати бракуючих соціальних знань та умінь, що в перспективі, може покращити якість життя дитини та її сім'ї.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, інклюзивне середовище, яке побудоване із врахуванням вимог та можливостей дітей з розладами аутистичного спектру, з опорою на ресурси, позитивним чином впливає на психологічну, освітню, соціальну успішність дитини. Зважаючи на зростаючі можливості медицини, зокрема, в напрямку розпізнаваності розладів та увагу, яка все більше приділяється емоційному стану сімей дітей з розладами аутистичного спектру, їх соціальному положенню та труднощам, не викликає сумнівів доцільність подальшого вивчення розладів з точки зору наукового інтересу, громадської обізнаності та захисту прав дітей.

Список літератури:

1. Індекс інклюзії: дошкільний навчальний заклад : навч.-метод. посіб. / кол. упоряд.: Патрикеева О.О., Дятленко Н.М., Софій Н.З., Найда Ю.М.; під заг. ред. Шинкаренко В.І. Київ : ТОВ «Видавничий дім Плеяди», 2013. 100 с.
2. Калаур С.М. Педагогічний моніторинг стану готовності майбутніх фахівців соціальної сфери до розв'язання професійних конфліктів. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2017. № 13. С. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhst_2017_13_9 (дата звернення: 16.05.2018).
3. Купко Н. Всесвітній день поширення інформації про проблеми аутизму: можливість більше дізнатися та допомогти. *NeuroNews*. Психоневрологія та нейропсихіатрія. 2019. № 3(104). URL: <https://neuronews.com.ua/ua/issue-article-2217/Vsesvitniy-den-poshirennya-informaciyi-pro-problemi-autizmu-mozhlyvist-bilshe-diznatisya-ta-dopomogti-#gsc.tab=0> (дата звернення: 19.07.2019).
4. Митчелл Д. Эффективные педагогические технологии специального и инклюзивного образования (Использование научно-обоснованных стратегий обучения в инклюзивном образовательном пространстве) / главы из книги, пер. Аникеев И.С., Борисова Н.В. Москва : РООИ «Перспектива», 2009. 138 с.
5. Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг : Закон України від 23.05.2017 № 2053-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 30. ст. 322. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2053-viii> (дата звернення: 19.05.2018).
6. Расстройства аутистического спектра / пер. с англ. К. Мужановский. *NeuroNews*. Психоневрологія та нейропсихіатрія. 2016. 6(80). С. 31–43. URL: <https://neuronews.com.ua/ru/issue-article-1770/Rasstroystva-autisticheskogo-spektra#gsc.tab=0> (дата звернення: 21.07.2019).
7. Романчук О. Ранне втручання для дітей з розладами спектру аутизму / Клінічний протокол. Спільний проект Швейцарського бюро співробітництва в Україні та навчально-реабілітаційного центру «Джерело». Львів, 2009. 24 с.
8. Руководящие принципы политики в области инклюзивного образования / Организацией Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. ЮНЕСКО, 2009. 36 с. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849r.pdf> (дата звернення: 19.05.2018).
9. Скрипник Т.В. Умови реалізації особливих освітніх потреб дітей з аутизмом. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. Львів. 2014. № 1(01). С. 110–114.
10. Скрыпник Т.В. Технология психолого-педагогического сопровождения детей с аутизмом в учебных заведениях. *NeuroNews*. Психоневрологія та нейропсихіатрія. 2015. № 3(67). С. 14–18. URL: <https://neuronews.com.ua/ru/issue-article-1511/Tehnologiya-psihologo-pedagogicheskogo-soprovozhdeniya-detey-s-autizmom-v-uchebnyh-zavedeniyah#gsc.tab=0> (дата звернення: 22.07.2019).
11. Сухина І., Риндер І., Скрипник Т. Психологічна модель раннього втручання для дітей з аутизмом : посібник. Київ-Чернівці : «Букрек», 2017. 192 с.
12. Kayili G., Doğru S.S.Y. Impact of inclusive education received in early childhood on school readiness: a case study. *International Journal of Multidisciplinary Thought*. 2012. № 2. Pp. 307–315.

References:

1. Indeks inkluzii: doshkilnyi navchalnyi zaklad: navch.-metod. posib. / kol. uporiad.: Patrykeieva O.O., Diatlenko N.M., Sofii N. Z., Naida Yu.M.; pid zah. red. Shynkarenko V.I. Kyiv : TOV «Vydavnychiy dim Pleiady», 2013. 100 s.
2. Kalaur S.M. Pedagogichniy monitorynh stanu hotovnosti maibutnykh fakhivtsiv sotsialnoi sfery do rozv'iazannia profesiynykh konfliktiv. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»*. 2017. # 13. S. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhst_2017_13_9 (data zvernennia: 16.05.2018).
3. Kupko, N. Vsesvitnii den poshyrennia informatsii pro problemy autyzmu: mozhlyvist bilshe diznatisya ta dopomohty. *NeuroNews*. Psykhonevrolohiia ta neiropsykhiatriia. 2019. № 3(104). URL: <https://neuronews.com.ua/ua/issue-article-2217/Vsesvitniy-den-poshirennya-informaciyi-pro-problemi-autizmu-mozhlyvist-bilshe-diznatisya-ta-dopomogti-#gsc.tab=0> (data zvernennia: 19.07.2019).
4. Mitchell, D. Effektivnye pedagogicheskie tekhnologii spetsial'nogo i inklyuzivnogo obrazovaniya (Ispol'zovanie nauchno-obosnovannykh strategiy obucheniya v inklyuzivnom obrazovatel'nom prostranstve) / glavy iz knigi, per. Anikeev I.S., Borisova N.V. Moskva : ROOI «Perspektiva», 2009, 138 s.
5. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro osvitu» shchodo osoblyvostei dostupu osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy do osvitnykh posluh: Zakon Ukrainy vid 23.05.2017 # 2053-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2017. № 30. st. 322. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2053-viii> (data zvernennia: 19.05.2018).
6. Rasstroystva autisticheskogo spektra / per. s angl. K. Muzhanovskiy. *NeuroNews*. Psykhonevrologiya ta neiropsykhiatriya. 2016. 6(80). S. 31–43. URL: <https://neuronews.com.ua/ru/issue-article-1770/Rasstroystva-autisticheskogo-spektra#gsc.tab=0> (data zvernennia: 21.07.2019).
7. Romanchuk, O. Rannie vtruchannia dlia ditei z rozladamy spektru autyzmu. / Klinichniy protokol. Spilnyi proekt Shveitsarskoho biuro spivrobitnytstva v Ukraini ta navchalno-reabilitatsiinoho tsentru «Dzherelo». Lviv, 2009. 24 s.
8. Rukovodyashchie printsipy politiki v oblasti inkluzivnogo obrazovaniya / Organizatsiyei Ob'edinennykh Natsiy po voprosam obrazovaniya, nauki i kul'tury. YuNESKO, 2009. 36 s. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849r.pdf> (data zvernennia: 19.05.2018).
9. Skrypnyk, T.V. Umovy realizatsii osoblyvykh osvitnykh potreb ditei z autyzmom. *Ukrainskyi psykhologo-pedahohichniy naukovyi zbirnyk*. Lviv. 2014. № 1(01). С. 110–114.
10. Skrypnyk, T.V. Tekhnologiya psikhologo-pedagogicheskogo soprovozhdeniya detey s autizmom v uchebnykh zavedeniyakh. *NeuroNews*. Psykhonevrologiya ta neiropsykhiatriya. 2015. № 3(67). S. 14–18. URL: <https://neuronews.com.ua/ru/issue-article-1511/Tehnologiya-psihologo-pedagogicheskogo-soprovozhdeniya-detey-s-autizmom-v-uchebnyh-zavedeniyah#gsc.tab=0> (data zvernennia: 22.07.2019).
11. Sukhina, I., Rynder, I., & Skrypnyk T. Psykholohichna model rannoho vtruchannia dlia ditei z autyzmom: posibnyk. Kyiv-Chernivtsi: «Bukrek», 2017. 192 s.
12. Kayili G., & Doğru S.S.Y. Impact of inclusive education received in early childhood on school readiness: a case study. *International Journal of Multidisciplinary Thought*, 2012. № 2. Pp. 307–315.